

เจ้าขุนทอง : การแปรนัยยะในวรรณกรรมสมัยใหม่

สาวยารุณ น้อยนิมิตร*

เจ้าขุนทองเป็นวีรบุรุษในตำนานการสู้รบระหว่างไทยกับพม่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา เรื่องนี้ได้เลืกลำดับต่อกันมาเป็นเพลงกล่อมเด็กของชาวบ้าน ซึ่งจัดว่าเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ เรื่องราวของเจ้าขุนทองจึงเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่คนไทยภาคกลางรุ่นแล้วรุ่นเล่า ต่อมาได้มีการนำเอาตัวละครนี้มาใช้ในวรรณกรรมสมัยใหม่หลายชิ้น ซึ่งล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับขบวนการนักศึกษา กล่าวคือ ปรากฏครั้งแรกในกวีนิพนธ์ของ สุจิตต์ วงษ์เทศ ที่เขียนขึ้นหลังจากเกิดเหตุการณ์ทางการเมืองเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2516 ตัวละครนี้ได้หวนกลับมาอีกครั้งหนึ่งในบทกวีของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์และเรื่องสั้นของอัศศิริ ธรรมโชติ เมื่อหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 การนำเจ้าขุนทองมาใช้ในวรรณกรรมสมัยใหม่ เป็นที่น่าสนใจในแง่ของกลวิธีการนำเสนอ และแสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนในการแปรนัยยะของตัวละครจากเพลงกล่อมเด็ก มาสู่วรรณกรรมเชิงการเมืองปัจจุบัน

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาถึงนัยยะของตัวละครเจ้าขุนทอง ที่เปลี่ยนแปลงจากตัวบทหนึ่ง ไปสู่อีกตัวบทหนึ่ง โดยจะวิเคราะห์ภาพลักษณ์ของเจ้าขุนทองในแต่ละตัวบท และศึกษากลวิธีการสร้างภาพลักษณ์ดังกล่าว เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาพิจารณาหาข้อสรุปบางประการเกี่ยวกับการใช้ตัวละครนี้ ในวรรณกรรมสมัยใหม่

*ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้เขียนขอขอบพระคุณอาจารย์นพพร ประชากุล แห่งภาควิชาภาษาฝรั่งเศส คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ได้ให้คำแนะนำอันมีค่าต่อการเขียนบทความนี้

เจ้าขุนทองในบทเพลงกล่อมเด็ก

เจ้าขุนทองเป็นตัวละครที่ปรากฏในเพลง “วัดโบสถ์” ซึ่งแต่เดิมเป็นตำนานที่เล่ากันในท้องถิ่นภาคกลางว่า เจ้าขุนทองไปปล้นค่ายพม่า และได้ช่วยเชลยคนไทยหนีรอดออกมาได้ แต่ตัวเองถูกพม่าฆ่าตาย (พระออบ โปษยกฤษณะและคณะ:2521:109) เนื้อเพลงกล่อมเด็ก “วัดโบสถ์” มีดังนี้

วัดเอ๋ยวัดโบสถ์	มีตาลโตนดอยู่เจ็ดต้น
เจ้าขุนทองไปปล้น	บ้านจะไม่เห็นมา
คดข้าวออกไปห่อ	ถ่อเรือออกมาหา
เขาก็เล่าลือมา	ว่าเจ้าขุนทองตายแล้ว
เหลือแต่กระดูกแก้ว	เมียรักจะไปปลง
ขุนศรีจะถือฉัตร	ยุกกระบัตร์จะถือธง
ถือท้ายเรือหงส์	ปลงศพเจ้าพอนา

(ฉบับกรมศิลปากรชำระ พ.ศ. 2463)

ในแง่หนึ่งเราถือได้ว่า เพลงกล่อมเด็กนี้มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า (narrative) กล่าวคือนอกเหนือจากบาทแรก ซึ่งเป็นพิธีกรรมเปิดตัวบทเพลงกล่อมเด็กและบอกถึงความเป็นเพลงกล่อมเด็กภาคกลางแล้ว ตัวบทที่เหลือประกอบด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้แก่ เหตุการณ์ที่ 1 เจ้าขุนทองไปปล้น เหตุการณ์ที่ 2 ผู้อยู่หลังออกตามหาเจ้าขุนทอง เหตุการณ์ที่ 3 มีข่าวลือว่าเจ้าขุนทองตายแล้ว และเหตุการณ์ที่ 4 การเตรียมจัดขบวนพิธีปลงศพของเจ้าขุนทอง

น่าสังเกตว่า เพลงกล่อมเด็กนี้กล่าวถึงเรื่องราวของเจ้าเจ้าขุนทองเพียงสั้น ๆ เพราะท่ามกลางข้อมูลมากมายที่มีอยู่ในตำนาน “ผู้แต่ง” ได้คัดเลือกเฉพาะเหตุการณ์ที่สำคัญมากกล่าว และมี

การละเว้น แม้กระทั่งเหตุการณ์การสู้รบกับพม่า ซึ่งน่าจะเป็นหัวใจของเรื่องเจ้าขุนทอง แต่ด้วยเหตุที่เรื่องนี้อิงอยู่กับตำนานที่รู้จักกันคืออยู่แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นต้องเอ่ยถึงอีก เรื่องเล่าในรูปของเพลงกล่อมเด็กนี้จึงสั้นกระชับและมีความเข้มข้นเหมาะสมที่จะสร้างภาพของวีรบุรุษและอาจนำไปขยายรายละเอียดในภายหลังได้

นอกจากนี้ ภาพลักษณ์ความเป็นวีรชน ยังถูกประกอบสร้างขึ้นด้วยกลวิธีอื่นอีกนอกจากโครงสร้างของเรื่องเล่า กล่าวคือมีการใช้รายละเอียดที่เสริมฐานะของตัวละครในตอนท้ายของเรื่องให้เป็นมากกว่าลูกชวานาทั่วไป ได้แก่การกล่าวถึง “กระดูกแก้ว” และการบรรยายขบวนพิธีศพ

“กระดูกแก้ว” ไม่ใช่คำที่พบเห็นทั่วไปใน

วรรณกรรม แก้ว เป็นคำที่อยู่ในกระบวนชุดของคำว่า “แก้วแหวนเงินทอง” ซึ่งหมายถึงของมีค่า และเมื่ออยู่ในบริบทของการพระราชทานเพลิงศพ ทำให้คิดไปถึงหมวดคำที่มาสืบสนุนสถาบันพระมหากษัตริย์ ได้แก่คำว่า นางแก้ว ขุนพลแก้ว ช้างแก้ว และม้าแก้ว ฯลฯ การใช้คำว่า “กระดุกแก้ว” นี้จึงแสดงถึงการยกย่องและให้เกียรติอย่างสูงแก่เจ้าขุนทอง

ในขบวนพิธีศพของเจ้าขุนทองนั้น มีคำที่หมายถึงบุคคลอยู่ร่วมในขบวน คือขุนศรี และยุกกระบัตร์ หรือ หลวงยกกระบัตร์ รวมทั้ง

เจ้าขุนทองในบทกวีของสุจิตต์ วงษ์เทศ

เมื่อเกิดวีรกรรมของนักศึกษาที่ขับไล่ทรราชย์เพื่อเรียกร้องประชาธิปไตย ในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 สุจิตต์ วงษ์เทศเขียนกวีนิพนธ์ด้วยการนำเพลง “วัดโบสถ์” มาขึ้นต้นและสานต่อเป็นเรื่องราวการต่อสู้ของนักศึกษา ที่เรียกร้องสิทธิเสรีภาพกลับคืนมาให้แก่ประชาชน การเรียกร้องครั้งนั้นนักศึกษาได้รับชัยชนะ แต่ก็มีผู้เสียชีวิตไม่น้อย

วัดเอ๋ยวัดโบสถ์

เจ้าขุนทองไปปล้น

คดข้าวใส่ท่อ

เขาก็อร่าล้อมา

นั่งรถยนต์ไร

ส่งเสียงแจ้วแจ้ว

เจ้าออกจากบ้าน

แล้วหันมาสั่งน้องน้อง

ไปเพื่อสิทธิเสรี

ไอ้เจ้านกเขาขัน

สะพายย่ามหาดเสี้ยว

ทั้งสมุดที่ลบเลือน

ตาลโตนดเจ็ดต้น

ปานจะนี้ไม่เห็นมา

ถ่อเรือไปตามหา

ว่าเจ้าขุนทองตายแล้ว

นั่งรถไฟนกแก้ว

ว่าเจ้าขุนทอง-เจ้าขุนทอง

เมื่อตอนตะวันตกเรื่องรอง

ว่าพี่จะไปหลายวัน

เพื่อศักดิ์ศรีบางระจัน

แล้วเจ้าเจ้าขุนทองก็ลงเรือน

ซึ่งใส่หนังสือแสงเดือน

ด้วยหยาดน้ำตาแต่เมื่อคืน

เครื่องประกอบเกียรติยศได้แก่ธง ฉัตร และเรือหงส์ ซึ่งเป็นเรือที่ชาวบ้านรู้จักดีว่าใช้ในพิธีหลวง เจ้าขุนทองจึงเป็นสามัญชนผู้ได้รับพระราชทานเพลิงศพจากการทำคุณ ความดีแก่แผ่นดินและพระมหากษัตริย์

คำว่า ขุนศรี และ หลวงยกกระบัตร์ ที่ปรากฏในบริบทเดียวกันกับคำว่า ขุนทอง นั้น ทำให้คำว่า “ขุน” ในชื่อ ขุนทอง มีความหมายเพิ่มเติมเสมือนว่าเป็นคำบอกยศ ซึ่งสื่อความหมายว่า เจ้าขุนทอง เป็น “คนของหลวง” เท่ากับเป็นการย้ำถึงคุณความดีในฐานะผู้ยอมสละชีพเพื่อชาติ

ขุนทองเจ้าร้องไห้
ว่าดอกจำปีถูกปิ่น
ลูกเอ๋ยหนอลูกเอ๋ย
แม่มาร้องเรียกหา
เจ้ามิใช่กบ
รูปร่างก็น้อยน้อย
แม่รู้ว่าลูกรัก
พ่อก็รู้ว่าลูกมี
แต่ใครเขาจะรู้
มนุษย์อาจจะได้ยิน
ลูกบอกว่าลูกรู้
แม่กับพ่อก็รอม่า
ดอกโสนบานเช้า
ออกพรรษามาตระเวน
ไม่มีร่างเจ้าขุนทอง
แม่กะพ่อก็อาดูร

อยู่ในเรือนจนตึกตื่น
ดกอยู่เกลื่อนเจ้าพระยา
หนอเจ้าอย่าเฉยเชื่อนชา
นี่พ่อมาตั้งดาคอย
ที่เคยประสบรื้อรอย
เพราะเรียนหนังสือหลายปี
นั่นมีความกักดี
กตัญญูแผ่นดิน
เพราะไม่ใช่พระอินทร์
แต่อ่านาจนมาบังตา
จึงสู้แบบอหิงสา
หลายเพลหลายเพล
โอดอกคัดเค้านานเย็น
ที่อนุสาวรีย์ทูน
มีแต่รัฐธรรมนูญ
แต่ภูมิใจลูกชายเอ๋ย

(ไทยรัฐ 18 ต.ค.16)

สุจิตต์ วงษ์เทศได้เลือกเพลงกล่อมเด็ก มาใช้ขึ้นต้นบทกวีเพื่อสื่อความหมายการต่อสู้ของเจ้าขุนทองเช่นเดียวกับเพลงกล่อมเด็กสมัยกรุงศรีอยุธยา นิศยา มาศะวิสุทธิ (2519:13) ซึ่งได้ศึกษา เรื่อง “การใช้ Allusion ในบทกวีนิพนธ์” กล่าวถึง กวีนิพนธ์ของสุจิตต์ดังนี้ไว้ว่า

ผู้ประพันธ์ใช้ Allusion ได้อย่างเหมาะสม เพราะประการที่หนึ่งเพลงกล่อมเด็ก ย่อมเป็นการแสดงความรัก ความห่วงใยของพ่อแม่ที่มีต่อลูก และประการที่สอง เนื้อร้องของเพลงกล่อมเด็กแสดงถึงวีรกรรมของวีรบุรุษผู้หนึ่ง

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเข้าไปปล้นค่ายพม่า เพื่อแย่งชิงเอาพี่น้องคนไทย ที่ถูกจับไปเป็นเชลยกลับคืนสู่ประเทศไทย ในเมื่อบทกล่อมของสุจิตต์ เป็นการเสนอภาพวีรกรรมของผู้กล้าหาญผ่านสายตาที่เต็มไปด้วยความรักและอาลัยของพ่อแม่ การใช้เพลงกล่อมเด็ก “วัดโบสถ์” นำเรื่อง จึงเป็นการ ปูพื้นทางอารมณ์และเนื้อหาของบทกล่อมทั้งบทได้เป็นอย่างดี

การที่สุจิตต์เลือกใช้เพลงกล่อมเด็กในกวีนิพนธ์ นอกจากจะแสดงถึงความรักและห่วงใย

ของพ่อและแม่แล้ว ยังมีผลต่ออารมณ์ความรู้สึกของผู้รับสารที่สื่อผ่านท่วงทำนองซบถล่อม ก่อให้เกิดความโหยหาอดีตในวัยเยาว์ และความสะเทือนใจในวีรกรรมของเจ้าขุนทองได้มากยิ่งขึ้นกว่าคำประพันธ์ชนิดอื่น

กวีนิพนธ์ของสุจิตต์ มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า เช่นเดียวกับเพลงกล่อมเด็ก แต่ไม่มีขบวนการพิริศพบมีเหตุการณ์การปรากฏตัวของเจ้าขุนทอง ซึ่งเป็นเรื่องเล่าย้อนหลัง (flashback) คือเจ้าขุนทองร้องไห้ในเรือน และได้ออกจากเรือนไปเมื่อตะวันเรืองรอง ในเพลงกล่อมเด็กนั้น ผู้เล่าเรื่องเป็นผู้สังเกตการณ์ซึ่งรับรู้เรื่องราวของเจ้าขุนทอง แล้วนำมาถ่ายทอดให้เราฟังโดยมิได้ปรากฏตัวอยู่ในท้องเรื่อง สุจิตต์ได้เปลี่ยนมุมมองจากผู้สังเกตการณ์มาเป็นตัวละครรอง คือพ่อและแม่เล่าถึง เจ้าขุนทอง ตั้งแต่ข้อความที่ว่า “เจ้าออกจากบ้าน เมื่อตอนตะวันเรืองรอง” ไปจนจบบทกวีนิพนธ์ของสุจิตต์จึงสื่ออารมณ์ความห่วงหาอาทรในมุมมองของพ่อและแม่ ที่แม้จะไม่เข้าใจแต่ก็ภูมิใจในตัวลูก

สุจิตต์ได้สร้างภาพลักษณ์เจ้าขุนทองให้แตกต่างไปจากในเพลงกล่อมเด็ก เจ้าขุนทองของสุจิตต์ เป็นนักศึกษาที่มีรูปร่างบอบบาง มาจากครอบครัวชนบทที่มีลูกหลายคน เรียนแต่หนังสือหากในขณะเดียวกัน ก็มีวิญญานของความเป็นนักสู้ เจ้าขุนทองจึงเลือกไปต่อสู้แทนที่จะอยู่กับพ่อแม่พี่น้องและตำราเรียน

คำว่า นกแก้ว และนกเขา ในข้อความว่า “นั่งรถยนต์ไรโร นั่งรถไฟนกแก้ว” และ “โอ เจ้า-นกเขาขัน แล้วเจ้าขุนทองก็ลงเรือน” ถูกใช้เป็นเหตุชักจูง (motivation) ให้เจ้าขุนทองในกวีนิพนธ์

ของสุจิตต์ มินัยยะสื่อถึงความเป็น “นก” อีกทั้งมีคำว่า เรไร ซึ่งหมายถึงจักจั่นที่ส่งเสียงดังกังวาน เจ้าขุนทองในกวีนิพนธ์ของสุจิตต์ จึงไม่ใช่ “คนของหลวง” เช่นในเพลงกล่อมเด็ก แต่มีนัยยะถึงความเป็นอิสระเสรี (นกเป็นสัตว์ที่บินได้) และเป็นนกที่สามารถ “พูด” เสียงดังได้ด้วย เจ้าขุนทองจึงทำหน้าที่เสมือนเป็นกระบอกเสียงของประชาชน และเป็นตัวแทนเรียกร้องอำนาจอธิปไตยคืนสู่ประชาชน

สุจิตต์ได้เชื่อมโยงความหมายของเจ้าขุนทองที่มีมาแล้วในอดีต คือการเป็นวีรบุรุษที่ต่อสู้กับพม่า มาสู่ความหมายในบริบททางสังคม คือการต่อสู้เรียกร้องสิทธิเสรีภาพของนักศึกษา ซึ่งเขาก็ทำได้อย่างกลมกลืนด้วยคำที่แสดงถึงการต่อสู้ในสองยุคสมัย คือ สมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงเทพฯ ดังที่กล่าวถึง ศักดิ์ศรีบางระจัน ของนักสู้ในสมัยกรุงศรีอยุธยา กับคำว่า สิทธิเสรี, หนังสือแสงเดือน และรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นคำที่แสดงแนวคิดและความเป็นจริงในสังคมในยุคสมัย 14 ตุลา กวีนิพนธ์ของสุจิตต์จึงสื่อเรื่องราวของตัวละครที่สร้างวีรกรรมสละชีพเพื่อชาติ และต่อสู้เพื่อเรียกร้องรัฐธรรมนูญคืนให้แก่ประชาชนทั้งประเทศ เช่นเดียวกับที่ชาวบ้านบางระจันได้ต่อสู้กับพม่าเพื่ออิสรภาพของคนไทยจนเกิดเป็นตำนานการต่อสู้ด้วยความรักชาติ

ในตอนท้ายของกวีนิพนธ์นี้ สุจิตต์ได้นำเพลงร้องเกี่ยวกับการรอคอยมาใส่ไว้ด้วย เพื่อให้เกิดเป็นเสียงสะท้อนว่าเรื่องของเจ้าขุนทองเป็นเพลงกล่อมเด็ก ที่ซบถล่อมเพื่อปลุกปลอบขวัญและกำลังใจของผู้เป็นพ่อแม่และประชาชนที่รอ

คอยการกลับมาของเจ้าขุนทอง เพลงนี้มีเนื้อร้องว่า “ดอกโสนบานเช้า ดอกคัคเค้าบานเย็น” นิตยา มาสะวิสุทธิ (2519:13) กล่าวว่าเพลงนี้เป็นที่รู้จักดี และต่อได้ทันทีว่า “ดอกประดู่เป็นคู่เล่น นานแล้วไม่เห็นมาเอย” ดังนั้น สุจิตต์ไม่เพียงแต่นำรูปแบบของเพลงกล่อมเด็ก มาสื่อถึงความรักและห่วงใยของพ่อกับแม่เท่านั้น หากยังได้ใช้เพลงของ

การรอคอยอย่างไม่มีวันได้พบกันอีก มาเสริมให้ผู้ฟังเกิดความสะเทือนใจยิ่งขึ้น เพราะในที่สุดแล้วก็ “ไม่มีร่างเจ้าขุนทอง” นับว่า สุจิตต์เลือกที่จะใช้เพลงกล่อมเด็กและตำนานเจ้าขุนทอง มาประสานกับเรื่องราวของนักศึกษาที่สละชีวิตเพื่อรัฐธรรมนูญได้อย่างลึกซึ้ง

เจ้าขุนทองในบทกวีของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

เมื่อนักศึกษาต่อต้านการกลับมาของทราซย์ เรื่องราวได้บานปลายจนกลายเป็นเหตุการณ์นองเลือดขึ้นอีกครั้งในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 แต่ในครั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่าการต่อสู้ของนักศึกษาประสบความสำเร็จ นักศึกษาส่วนหนึ่งเสียชีวิตและอีกส่วนหนึ่ง ได้หลบหนีเข้าป่าไปรวมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย หลายเดือนต่อมา เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ได้กล่าวถึงเจ้าขุนทอง ในกวีนิพนธ์เพลงขลุ่ยเหนือทุ่งข้าว

“วัดเอ๋ยวัดโบสถ์

ปลุกตาลโตนดอยู่เจ็ดต้น

เจ้าขุนทองไปปล้น

ปานจะน้ไม่เห็นมาฯ”

ขลุ่ยข้าครวญหวนโหยระโยยโอด

พิไรโรธนาการสะท้านพร่า

เป่าคำหอมเหินลี้จันปลิวฟ้า

แล้วทอดซ้ำ เจื้อยฉ่ำประจายาม

พอพระพายชายพัดก็ซัดขึ้น

ทุกถ้อยคำย้าเย็นไม่ขึ้นขาม

“ทุ่งนี้ นานี้ มีนาม

ของหวง เขตห้าม อย่าข้ามกัน

ข้าวงาม น้ำดี ทุกปีมา

แผ่นดินข้า ข้าวรัก หนักมัน

ปู่ย่า พ่อลูก ผูกพัน

เลือดเนื้อ ทั้งนั้น ที่ในดิน”

ใบข้าวปลิวระเอนเป็นคลื่นข้าว
ใบตาลกราวกรากลมระงมถิ่น
กระท่อมค้อมคร่ำคร่าอยู่อาจิน
หอมกลิ่นข้าวใหม่มาจางจาง

คดข้าวใส่ห่อไปรอรับ
ขุนทองเจ้าจะกลับเมื่อฟ้าสา
เพลงขลุ่ยแผ่วครื้นสะอื้นคราง
ไม่มีร้างไม่มีเงาเจ้าขุนทอง
ตะวันรุ่งเรือแรงจนแดงเลือด
แผ่นดินเดือดคุน้ำก็คล้าหมอง
เพลงขลุ่ยขาดห้วงท่วงทำนอง
เสียงตะโกนกู่ก้องมาไกลไกล

(“พาที” พฤษภาคม 2520)

เพลงขลุ่ยเหนือทุ่งข้าว เป็นกวีนิพนธ์ที่มีลักษณะเป็นการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกผ่านสรรพสิ่งรอบตัวในเชิงสัญลักษณ์ มากกว่าจะเป็นเรื่องเล่าดังที่ปรากฏในบทกวีของสุจิตต์ บทกวีของเนาวรัตน์มุ่งไปที่การเพ่งพินิจ (contemplate) ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ผู้เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติกับความยิ่งใหญ่ของจักรวาล โดยใช้เทคนิคการสร้างภาพเชิงกวี (poetic image) เช่น การใช้คำว่า “หอม” กับถ้อยคำ เพื่อผสานอายต-

นะโสตที่รับเสียง ให้เข้ากับ ฆาน ที่รับรู้กลิ่น กลายเป็น “คำหอม” คือเป็นคำที่ส่ง กลิ่นหอม สร้างความอึดเอิบในจิตวิญญาณ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความเป็นเอกภาพของสรรพสิ่ง เนาวรัตน์ยังได้วาดภาพความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างสายโลหิตและแผ่นดิน โดยใช้ถ้อยคำใน กระบวนชุดที่สื่อถึงอุดมการณ์แบบชาตินิยมอย่างเต็มที่ (เช่น แผ่นดิน หนกมัน ผูกพัน เลือดเนื้อ ในดิน ฯลฯ)

“ทุ่งนี้ นานี้ มีนาม

ของหวง เขตห้าม อย่าข้ามกัน
ข้าวงาม น้ำดี ทุกปีมา
แผ่นดินข้า ข้ารัก หนกมัน
ปู่ย่า พ่อลูก ผูกพัน
เลือดเนื้อ ทั้งนั้น ที่ในดิน”

กวีทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับจักรวาลที่มีกฎควบคุมอยู่ ดังนั้นเมื่อเกิดเหตุร้ายกับเจ้าขุนทอง ด้วยการฝ่าฝืนระบบระเบียบของสังคม (การสังหารหมู่) แล้วจักรวาลก็ได้รับความกระทบกระเทือนไปด้วยเช่นกัน ดังที่กล่าวถึง “ตะวันรุ่งเรือแรงจนแดงเลือดแผ่นดินเดือดคุน้ำก็คล้าหมอง”

ตัวละคร “ข้า” เป็นผู้สะท้อนอารมณ์ความรู้สึกเกี่ยวกับความเป็นไปของมนุษย์ด้วยการเป่าเพลงขลุ่ยรับช่วงต่อกับเสียง “ตะโกนกู่ก้องมาไกลไกล” ของนักศึกษา ซึ่งทำให้คิดไปได้ว่า การต่อสู้ของนักศึกษายังไม่สิ้นสุดลง แม้ว่าเนาวรัตน์จะไม่ได้อ้างถึงเหตุการณ์จริงในบริบททางสังคมมากนัก แต่ผู้อ่านก็รับรู้ได้จากความวิปริตแปรปรวนของระบบจักรวาลที่สอดคล้องกับเหตุการณ์บ้านเมืองในช่วงนั้น อาจกล่าวได้ว่า เนาวรัตน์ทำให้รอบความคิดเรื่องการต่อสู้ของนักศึกษาขยายใหญ่ขึ้นจนกลายเป็นเรื่องของระบบโครงสร้างในสังคมไทยที่ไม่มีใครเป็นฝ่ายตรงกันข้ามเหมือนในบทกวีของสุจิตต์

เป็นที่น่าสังเกตว่า เนาวรัตน์กล่าวถึงคำว่า “ข้าว” หลายครั้งในคำว่าข้าวงาม ใบข้าว กลิ่นข้าว ข้าวใหม่ และทุ่งข้าวในชื่อบท และเมื่อเนาวรัตน์กล่าวถึงคำว่า คดข้าว ที่เป็นการรอรับการกลับมาของเจ้าขุนทอง “ข้าว” ในกวีนิพนธ์ของเนาวรัตน์ก็อาจหมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดินและอาจหมายถึงความหวังอีกด้วยในวรรคที่ว่า “หอมกลิ่นข้าวใหม่มาจากจาก” แต่ในที่สุดแล้วก็ “ไม่มีร่างไม่มีเงาเจ้าขุนทอง” “เพลงขลุ่ย” จึง “สะอื้นคราง” และ “ขาดห้วงท่วงทำนอง” เพลงขลุ่ยเหนือ

ทุ่งข้าวจึงมิได้จบลงด้วยความภาคภูมิใจของพ่อและแม่เหมือนในบทกวีของสุจิตต์ แต่ได้ทิ้งภาพการต่อสู้ของนักศึกษาค้างไว้เพื่อสื่อความหมายว่าการต่อสู้จะต้องเกิดขึ้นอีก ครอบคลุมถึงการฝืนกฎธรรมชาติของสังคม

เจ้าขุนทองในเรื่องสั้นของอัศศิริ ธรรมโชติ

กวีนิพนธ์ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์เป็นแรงบันดาลใจให้อัศศิริ ธรรมโชติเขียนเรื่องสั้นขุนทอง เจ้าจะกลับเมื่อฟ้าสว่าง ลงพิมพ์ในสยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ เดือนกันยายน 2520 โดยอัศศิรินำวรรคหนึ่งในเพลงขลุ่ยเหนือทุ่งข้าว มาเป็นชื่อเรื่อง

อัศศิริเขียนถึงเจ้าขุนทอง ที่มีความหมายว่าเป็นนักรู้ในเพลงกล่อมเด็กสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นนักศึกษาจากเหตุการณ์ 14 ตุลาของสุจิตต์ วงษ์เทศ และเป็นนักศึกษาที่หลบหนีเข้าป่าไปหลังเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลา ในกวีนิพนธ์ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เพราะอัศศิริได้ให้ภาพของเจ้าขุนทอง แต่ละยุคแต่ละสมัยที่ผสมกลมกลืนกันจนไม่อาจจะบุนิยามเวลาได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของดาบ หรือการใช้คำว่าแม่เต่า ศาลากลางเมือง และเรื่องบ่าว

ขุนทอง...เจ้าจะกลับเมื่อฟ้าสว่างเป็นเรื่องเล่าผ่านมุมมองของแม่ กล่าวถึงเรื่องราวของเจ้าขุนทองที่หายตัวไปจากบ้าน และแม่ได้ยื่นข่าวลือว่าเจ้าขุนทองจะกลับมาจึงไปรอรับ แต่เจ้าขุนทองก็ไม่กลับ เรื่องสั้นนี้ได้ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกที่รักและห่วงใยของแม่ที่มีต่อเจ้าขุนทองอย่างเต็มที่ แม้ว่าในที่สุดแล้วแม่จะไม่เข้าใจความคิดและความ

รู้สึกของเจ้าขุนทอง ที่โกรธแค้นมากมายจนต้องออกจากบ้านไปก็ตาม เหตุการณ์ในเรื่องเริ่มจากเหตุการณ์ที่ 1 เจ้าขุนทองออกจากบ้านไปเมื่อกลางฤดูฝนปีที่แล้ว เช่นเดียวกับเจ้าขุนทองในเพลงกล่อมเด็ก แต่มีรายละเอียดเรื่องเป็นเวลาเพิ่มเข้ามาว่าเจ้าขุนทองหายไปตั้งแต่ปีที่แล้วเหตุการณ์ที่ 2 คือแม่ไปรอรับเจ้าขุนทองที่ศาลากลางเมือง เหตุการณ์นี้เหมือนในบทกวีของเนาวรัตน์ คือไป “รอรับกลับ” ไม่ใช่ “ออกตามหา” เช่นในเพลงกล่อมเด็กและกวีนิพนธ์ของสุจิตต์ อัศศิริยังได้บอกสถานที่ที่ไปรอรับคือ “ศาลากลางเมือง” ซึ่งคำนี้ไม่มีใช้ทั้งในอดีตและปัจจุบัน (ปัจจุบันใช้คำว่า ศาลากลาง) อาจเป็นไปได้ว่า อัศศิริตั้งใจจะใช้คำที่อยู่เหนือขอบเขตของยุคสมัย เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจว่าเป็นเรื่องราวของเจ้าขุนทอง โดยไม่คำนึงว่าจะเป็นสมัยกรุงศรีอยุธยาหรือสมัยกรุงเทพฯ เหตุการณ์ตอนท้ายเรื่องคือ เหตุการณ์ที่เด็กคนหนึ่งมาบอกแม่ว่าเจ้าขุนทองตายแล้วเหตุการณ์นี้แตกต่างไปจากเรื่องของเจ้าขุนทองในเพลงกล่อมเด็กและในกวีนิพนธ์ของสุจิตต์ ในเรื่องสั้นของอัศรินั้น เจ้าขุนทองยังมีชีวิตอยู่เช่นเดียวกับในกวีนิพนธ์ของเนาวรัตน์ แต่ได้ให้แม่ของเจ้าขุนทองคิดว่าเขตายแล้ว เพื่อที่แม่จะได้ไม่ต้องรอคอยการกลับมาของเขาอีก

ในเรื่องสั้นยังมีเหตุการณ์ย้อนหลัง (flash-back) คือ เจ้าขุนทองร้องไห้ในเรือนจินตึกคืน ซึ่งในกวีนิพนธ์ของสุจิตต์ก็กล่าวถึงเหตุการณ์นี้ด้วยเช่นกัน แต่ความแตกต่างระหว่างสองตัวบทคือ สุจิตต์โยงเหตุการณ์เข้ากับความสูญเสียในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ส่วนอัศศิริใช้จากเดียวกันเพื่อ

โยงความหมายเข้ากับการสังหารหมู่ในวันที่ 6 ตุลาคม 2519 ดังนั้นเจ้าขุนทองของอัศศิริ จึงเป็นเสมือนการ “พากย์เรื่องเล่า” ของเจ้าขุนทองของเนาวรัตน์ ผู้เดินทางเข้าไปหลังเหตุการณ์ 6 ตุลา และทิ้งให้คนที่อยู่ข้างหลังรอคอยการกลับมา “เมื่อฟ้าสว่าง” แต่กรอบความเป็นเรื่องเล่าช่วยให้ผู้แต่งสามารถวิเคราะห์ปัจจัยทางอุดมการณ์และสังคมได้ละเอียดลออกว่าบทกวี

อัศศิริยังได้เพิ่มเหตุการณ์ในวัยเด็กอันแสดงถึงอุปนิสัยของเจ้าขุนทอง ตอนที่บอกกับแม่ว่า “ฉันมั่นใจนะแม่ ว่าสองมือเปล่า ๆ นี้จะเอาชนะมันได้” เหตุการณ์นี้แสดงถึงวิญาณการต่อสู้ที่คิดจะเอาชนะให้ได้ด้วยสองมือเปล่าของเจ้าขุนทอง เหตุการณ์ในวัยเด็กเป็นการสะท้อนภาพไปสู่เหตุการณ์ในอนาคต เมื่อเจ้าขุนทองเป็นผู้ใหญ่ และด้วยวิญาณนักสู้ที่เองที่ทำให้เขาเสียใจและโกรธแค้นมากจนต้องหนีออกจากบ้านไป

นอกจากนี้ ยังมีเหตุการณ์ที่ไม่ปรากฏในเพลงกล่อมเด็กและกวีนิพนธ์คือก่อนที่เจ้าขุนทองจะเดินทางไปในป่านั้น มีคนเดินสวนทางกับขุนทองและถามถึง ดาบ ว่า

“ดาบล่ะ! เอ็งไม่เอาไปด้วยหรือ?”

คนสวนทางทักถาม

“ไม่ต้อง ข้าไปหาเอาข้างหน้าได้”

เจ้าเจ้าขุนทองมั่นใจอย่างนั้น ก่อนจะสะบัดหน้า แล้วเดินทางเข้าไป

การถามถึง “ดาบ” ทำให้ความหมายของเจ้าขุนทองโยงไปถึงความเป็นนักรบของเจ้าขุนทอง ในสมัยกรุงศรีอยุธยา “ดาบ” มีฐานะเป็น “ของ

ประจำตัว” (attribute) ของเจ้าขุนทอง แต่เขาไปด้วยสองมือเปล่าและตอบว่าไปหา “ดาบ” เอาข้างหน้า การไปหาดาบเอาข้างหน้าของเจ้าขุนทองได้กลายเป็นเหตุชักจูง (motivation) ให้นึกไปถึงรูปสำนวนที่ว่า “ไปตายเอาดาบหน้า” นั่นคือเจ้าขุนทอง เลือกที่จะไปเผชิญกับความทุกข์ยากลำบากเอาข้างหน้า และแม้จะไปตายก็ยอม

การที่เจ้าขุนทองละทิ้ง “ของประจำตัว” “ทั้งเรือนหาลับ” ไป “ด้วยสองมือว่างเปล่า” ในข้อความว่า

เจ้าขุนทอง มันสะพายย่าม ทั้งเรือนหาลับไปนับแต่กลางฤดูฝนปีที่แล้ว โดยไม่รู้ราลาอาลัยและโดยไม่บอกให้ใครแม้แต่แม่รู้ ข่าว่ามีคนเห็นมันกลั่นสะอื้นไปคนเดียว ด้วยสองมือว่างเปล่าเข้าไปปากกว้างอันอ้างว้าง-มีดมน

ข้อความนี้ ทำให้เห็นว่าเจ้าขุนทองต้องการจะเปลี่ยนไปเป็นคนใหม่ โดยทิ้งถิ่นฐานบ้านเรือนญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านและแม้แต่แม่ ไปอยู่ในที่ใหม่ และสร้างตัวตนใหม่ ในที่สุด เจ้าขุนทองยอมตัดขาดจากความรักและความทรงจำของแม่ โดยให้เด็กมาบอกแม่ว่า “เขาตายแล้ว” การตัดขาดทุกสิ่งทุกอย่างของ เจ้าขุนทอง เป็นผลมาจากความโกรธแค้นและเศร้าโศกเสียใจที่มีต่อเหตุการณ์บ้านเมือง จนกระทั่ง เจ้าขุนทองเลือกที่จะไปจากสังคมของเขาเอง ตามที่แม่เห็นว่าเขาเลือกที่จะ “ทิ้งถิ่นฐานบ้านช่องและทิ้งแม่ไปได้ ทั้งความสุขในชายคาบ้าน ไปเคี้ยวคว้างอยู่กลางป่า” เจ้าขุนทองของอัศศิริจึงกลายเป็นคนใหม่ที่แปลกแยกจาก

สังคมและความทรงจำทั้งหมด และไปอยู่กับ “ดาบ” ใหม่ในตอนท้ายของเรื่อง

“เขาตายแล้วละ!” เด็กหนุ่มคนหนึ่งบอกแม่

แม่ร้องไห้...ขุนทองตายเสียแล้ว!

“เจ้าพบศพเขาหรือ?” แม่ถาม

“ไม่-ไม่ใช่ศพเขาพบตัวเขานั้นแหละ เขาให้บอกแม่ว่าเขาตายแล้ว” เด็กหนุ่มคนนั้นว่า

“เขาอยู่กับใคร?” แม่ถามอีก

“เขาอยู่กับดาบนะซี! ดาบเพื่อนเลือด...รอยคราบของความชิงชัง!”

เด็กหนุ่มตอบ

ดาบที่กล่าวถึงในตอนท้ายนี้ เป็นคนละเล่มกับ “ดาบประจำตัว” แต่เดิมของเจ้าขุนทอง เพราะตอนที่จากไปนั้น เขาไปมือเปล่าแล้วไปหาดาบเอาข้างหน้า การเปลี่ยนดาบเป็นสัญลักษณ์ที่ชัดเจนของการ “เปลี่ยนตัวตน” นับว่า “เจ้าขุนทอง” ในเรื่องสั้นของอัศศิริได้แยกออกจากตัวตนเดิมอย่างสมบูรณ์ โดยสละความหมายของ “เจ้าขุนทอง” ที่เป็นคนของถิ่นฐานบ้านเรือนทั้งไป กลายเป็นคนแปลกแยกจากสังคมในที่สุด

เจ้าขุนทองกับนัยยะในวรรณกรรมสมัยใหม่

เรื่องราวการต่อสู้ของ “เจ้าขุนทอง” ยังคงเป็นตำนานที่จับจ้องอยู่ในหมู่ชนผู้ร่วมรับรู้เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ วิกรรมของ “เจ้าขุนทอง” ได้เริ่มจากเพลงกล่อมเด็กมาสู่เรื่องราวการต่อสู้ของวีรชนในหน้าหนึ่งของเหตุการณ์นองเลือด 14 ตุลาคม

2516 ในวีนีพนธ์ของสุจิตต์ วงษ์เทศ ต่อมาประวัติศาสตร์ได้ย้อนรอยอีกครั้งเมื่อ 6 ตุลาคม 2519 เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ได้ปลุกวิญญาณการต่อสู้ของ “เจ้าขุนทอง” ขึ้นมาอีกครั้ง ด้วยความเศร้าสลดหดหู่ และทิ้งท้ายว่าการต่อสู้ยังไม่สิ้นสุด อัคริทธิธรรมโชติ จึงขานรับวีรกรรมของ “เจ้าขุนทอง” ด้วยเรื่องสั้นขุนทอง...เจ้าจะกลับเมื่อฟ้าสาบ เพื่อตอกย้ำความเป็นวีรบุรุษของ “เจ้าขุนทอง” อีกครั้งด้วยความรักและความอาลัยของแม่ ที่เฝ้ารอคอยการจากไปอย่างไม่วันกลับของลูก

จากการพิจารณาความหมายของเจ้าขุนทองในทั้ง 4 ตัวบทที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นถึงความหมายที่เปลี่ยนแปลงไป จากวีรบุรุษที่ต่อสู้กับพม่าเพื่อปกป้องแผ่นดินไทยในเพลงกล่อมเด็ก มาสู่การต่อสู้ของนักศึกษาเพื่อเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพคืนให้แก่ประชาชนในบทกวีของสุจิตต์ วงษ์เทศ เจ้าขุนทองของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ได้สะท้อนภาพความปั่นป่วนของระบบระเบียบในโครงสร้างของสังคมด้วยภาพความแปรปรวนของจักรวาล ซึ่งนำไปสู่ความแปลกแยกจากสังคมของเจ้าขุนทองในเรื่องสั้นของอัคริทธิธรรมโชติ เจ้าขุนทองในตัวบทสุดท้าย ไม่ได้เป็นคนของชาวบ้านอีกต่อไป เจ้าขุนทองของอัคริทธิธรรมโชติจึงมีนัยยะเป็นฝ่ายตรงข้ามกับความหมายเดิมในเพลงกล่อมเด็ก และในที่สุดกลายเป็นคนแปลกแยกกับสังคมเดิมของตน

ขบวนการต่อสู้ของนักศึกษาที่เรียกร้องสิทธิเสรีภาพและรัฐธรรมนูญคืนมาให้แก่ประชาชนนี้ เป็นการสร้างระบบระเบียบใหม่ของสังคม แต่วรรณกรรมได้ถ่ายทอดการต่อสู้ของนักศึกษาด้วยสัญลักษณ์ “เจ้าขุนทอง” ซึ่งเป็นตัวแทนของความ

เป็นชาตินิยม การใช้โครงตำนานของเจ้าขุนทองเป็นการนำเสนอความขัดแย้งเสมือนหนึ่งว่า ผู้ที่ทำให้เกิดความรุนแรงครั้ง 14 ตุลาและ 6 ตุลานั้นเป็นศัตรูต่างชาติ เช่นเดียวกับ พม่า ที่มารุกรานแผ่นดินไทย

การผลักดันให้เผด็จการทหารเป็นฝ่ายตรงข้ามกับแผ่นดินเช่นนี้เป็นการใช้ความรักชาติและแนวคิดเรื่องชาติมาเป็นตัวเสริมให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกร่วมกับวีรกรรมของนักศึกษาอย่างได้ผล ทั้งนี้เพราะเป็นการสืบสานวิญญาณนักรบของคนไทยที่มีมาช้านานซึ่งเป็นเรื่องที่น่ายกย่องและมีใจความแปลกประหลาดแต่อย่างใด แต่ในขณะเดียวกัน กรอบอุดมการณ์แบบชาตินิยมที่ใช้ก็มีส่วนทำให้เกิดลักษณะของการด่วนสรุปว่า ศัตรูคือผู้เป็นอื่น วรรณกรรมจึงไม่ชี้ชวนให้ผู้อ่านหวนกลับมาพิจารณาให้ลึกซึ้งว่า แท้จริงแล้วศัตรูนั้นก็คือ คนไทยด้วยกันเอง ซึ่งอยู่ในสังคมที่มีโครงสร้างของความรุนแรงแฝงอยู่ และเมื่อใดที่ความรุนแรงในโครงสร้างสำแดงตัวออกมาใหม่ เมื่อนั้นเจ้าขุนทองก็ควรจะกลับมาอีกครั้งเป็นแน่

ในกรณีของเจ้าขุนทองนี้ การตีความประวัติศาสตร์โดยผู้สร้างวรรณกรรมเป็นข้อจำกัดทำให้ภาพแห่งพลังในการแสวงหาเสรีภาพของนักศึกษากลายเป็นการต่อสู้แบบอนุรักษนิยมไปโดยปริยาย ผลก็คือ ผู้อ่านไม่หวนกลับมาพิจารณาปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งแท้ที่จริงผู้อ่านก็เป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ยังคงมีความรุนแรงฝังอยู่ในวัฒนธรรมเดียวกันนั่นเอง

บรรณานุกรม

นิตยา มาศะวิสุทธิ์

2519 “การใช้ Allusion ในบทกวีนิพนธ์”. ใน ภาษาและหนังสือ ฉบับที่ 19 (ม.ย.-ค.ค., 9-18).

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

2523 “เพลงขลุ่ยเหนือทุ่งข้าว”. ใน เพลงขลุ่ยเหนือทุ่งข้าว. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา.

บทกลอนกล่อมเด็ก บทปลอบเด็ก และบทเด็กเล่น

2511 พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
ฌาปนกิจศพนางจันทนุมาศ (จีน ขวัญชื่น) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 28 ตุลาคม 2511).

ผะอบ โปษกฤษณะและคณะ

2521 รายงานการวิจัยเรื่องเพลงกล่อมเด็กและเพลงประกอบการเล่นภาคกลาง 16 จังหวัด.

นครปฐม : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุจิตต์ วงษ์เทศ

2516 “วัดเอี้ยวัดโบสถ์...”. ใน ไทยรัฐ.

อัศศิริ ธรรมโชติ

2530 พิมพ์ครั้งที่สาม. “ขุนทอง เจ้าจะกลับเมื่อฟ้าสว่าง”. ใน ขุนทอง เจ้าจะกลับเมื่อฟ้าสว่าง.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ ก.ไก่.